

Kongen og plansjene på skoleloftet

Knut Ståle Hauge

Skjulte skatter på skoleloftet

For noen år siden fikk jeg ta med meg noen støvete plansjer fra loftet på Rollsløkken skole i Hamar. Lite ante jeg at de skulle åpne for innsikt i skolehistorisk stoff av stor interesse. Rollsløkken skole var tidligere øvingsskole ved Hamar seminar. Opprinnelig var Hamar folkeskole (Midtbyen skole) øvingsskole for Seminariet (Dahl, 1967, s. 70), men Hamar kommune sa opp avtalen med staten i 1922. Myndighetene på sin side overveide å bygge en ny statlig Friskole (Hamar Skolestyre, 1921, s. 23). Byen skulle bidra med barn, en klasse på hvert trinn, og lærerskolen skulle bidra med lærerkrefter (Jensen, Knutsen, Harboe, & Sandvik, 1911, s. 11-12). Dette ble stoppet av staten i siste øyeblikk Departementet inngikk kontrakt med Vang kommune i stedet. Rollsløkken skole ble ny øvingsskole. Sannsynligvis ble en del læremidler brakt med dit av lærerskoleelever – og ble værende der.

I 1980-årene ble hamarskolene pålagt av brannvesenet, å rydde loftene. Rektor Charles Pedersen inviterte meg bort for å se om det var noe lærerskolen ville ha. Jeg fant en bunke gamle plansjer i en bortgjemt krok og tok dem med meg sammen med annet anskuelighetsmateriale. Plansjene var praktfulle i trykk og layout. De virket likevel svært gamle. Jeg undret på hvor de kom fra. Det var ingen holdepunkter.

Mange, mange år senere fikk så jeg tilsendt kopier av en plansje og en mappe med påskrift *"Til opsynsmand Grønvold..."* Familien var interessert i opplysninger om den gamle hedersmann som i sin tid hadde vært seminarist ved min arbeidsplass. Jeg gjenkjente stilen fra bildene jeg hadde funnet på skoleloftet og skjønnte at disse plansjene opprinnelig var kommet fra samme kilde. "Mine" plansjer hadde imidlertid tatt en omvei gjennom øvingsundervisningen og lærerskoleelever til Rollsløkken skole. Der hadde de "overvintret" på skoleloftet i ca. 50 år.

Interessen min for funnet økte sterkt, og etter hvert så jeg det: Plansjene kunne settes inn i en nordisk skolehistorisk sammenheng.

Bakgrunn

På midten av 1800-tallet var skolesystemet i støpeskjeen. Det kom nye lover om utdanning. Staten innså at det var nødvendig å systematisere lærerutdanningene i betydelig grad. Mange av de små seminarene (blant annet Tønseth Seminar) ble nedlagt, og det ble opprettet såkalte Stiftsseminarer (f. eks. Hamar Stiftsseminarium i 1867). Samtidig med dette var det stor teknologisk utvikling, og industrialismen var i sin barndom i Norge. Hva slags kunnskap den oppvoksende slekt trengte, ble heftig debattert. Forståelsen for prosessene i elevenes kunnskapstilegnelse ble økt, og metodene for selve undervisningen gjennomgikk store forandringer.

Jeg vil i denne artikkelen beskrive et av statens tiltak for å bedre undervisningen i Finmarksskolene på 1800-tallet, den såkalte Kongegaven. Jeg vil presentere to av skolepionerene fra denne tiden som på ulik måte kom bort i den og vise at det finnes reminisenser av Kongegaven fortsatt.

Kongegaven besto blant annet av 650 forskjellige bilder og ca. 400 andre visuelle hjelpemidler. Det viser at man allerede den gang mente at bilder hadde en klar læringsfremmende effekt. Jeg vil med utgangspunkt i Kongegaven, prøve å forklare dette.

Karl IV (XV) var konge i Norge/Sverige i 13 år. Han rakk å gjøre seg bemerket på mange områder, bl.a. i skolevesenet.

Kongen, læremiddelprosjektet og noen pedagogiske pionerer

Den norsk-svenske konge Karl IV (i Sverige, Carl XV) regjerte i 13 år (1859-72). Han er den mest sammensatte og i forskjellige kretser, populære og upopulære kongen vi har hatt (Koth, 1936, s. 213 ff.). Han fikk både universitets- og militærutdanning. Han ble utnevnt til visekonge i Norge under farens sykdom. I 1849 innstiftet han "Kronprinsens gullmedalje" ved universitetet i Oslo. Den besto også av en sum penger for å fremme vitenskapelige arbeider. Kong Karl selv var kunstnerisk av natur. Han var en habil maler og ga ut flere diktsamlinger samt militærfaglige bøker. Han støttet gjerne kunstnere, og Henrik Ibsen henvendte seg personlig til kongen for å få diktergasje (1866). Allmuen elsket kongen. Han var varmhjertet og impulsiv, vakker og romantisk av lynne. A. O. Vinje er fra seg av begeistring da han refererer fra kroningen i "Ferdaminne fraa Sumaren 1860" (Vinje 1920: 125ff.). Mindre kjent er det at Bjørnstjerne Bjørnson tilegnet "Ja, vi elsker" til kongen. Diktet ble første gang offentliggjort i Aftenbladet 1. oktober 1859. Overskriften var: "Norsk Fædrelandssang, tilegnet Norges Konge Hans Majestæt Kong Karl" (Andreassen 2002: 21ff.). Her hadde Bjørnson et helt vers (nr. 5) dedisert kongen. Motivet var muligens "å smøre" kongen i forbindelse med hans tilsagn om en "morgengave" til det norske folk. Samme dag diktet ble offentliggjort, var Karl IV for første gang i Norge som konge og åpnet Stortinget. Nordmennene håpet at kongen holdt sin lovnad om å oppheve den forhatte stattholderposten. Verset lød slik:

Nu gror bare Ax i Vejen
 For hin Ufredsmand,
 Frihed svinger glad fra Hejen
 Mod vort Naboland!
 Kongen selv staar stærk og aaben
 Som vor Grænsevagt,
 Og hans allerbedste Vaaben
 Er vor Broderpagt. (Andreassen 2002: 39).

Men kongen manglet politisk teft. Han var svak og lett påvirkelig. Kongen trakk tilbake løftet sitt etter sterkt press fra svenskene. Blant ledende personer i Norge, var hans svik i stattholdersaken en formidabel skuffelse. Kongen var også interessert i skolespørsmål, og signerte blant annet den første lov om offentlig høyere allmenndannelse i 1869:

L o v

1869

om offentlige Stoler for den høiere Almendannelse. 17 Juni.

Vi Carl, af Guds Naade Konge til Norge og Sverige,
de Gothers og Venders,

Gjøre bitterligt: At Ds er bleven forelagt det nu for-
samlede ordentlige Storthings Beslutning af 31te Mai dette Aar,
saalydende:

Kongen hadde nok kjennskap til hvor dårlig det sto til med skolevesenet spesielt i de nordligste deler av kongeriket. Hvor meget det på hans eget initiativ ble satt i gang et arbeid med å ruste opp, er ikke godt å si, men etter kongens forordning ble det laget en "kjempepakke" læremidler til skolene i Finnmark.

Det ble en imponerende gave. Nå gjaldt det å forvalte de bevilgede midler på best mulig måte. Lærer Nils Johnsen Næsheim var allerede godt kjent som en kreativ pedagog med sans for anskueliggjøring av lærestoff. Han ble gitt i oppdrag først å vurdere hvilke gjenstander som burde være i en slik samling og siden gå til innkjøp, på kongens vegne, av det mest moderne læremiddelutstyr og aktuelle bøker som fantes i alle fag.

Om læremiddelsamlingen

Det ble laget en omfattende katalog over alt som var innkjøpt (Næsheim 1870-74). I tillegg til det som er forordnet fra kongens (og regjeringens) side, hadde flere institusjoner og private gitt gaver. Hele samlingen besto av mange store kasser. Selve katalogen inneholdt 275 nummer, mange av dem med en rikholdig undernummerering. Den var ordnet etter fag og emner:

Til Brug ved Religionsunderviisningen. (No. 1-20).

Til Brug ved Underviisningen i Læsning og Anskuelsesøvelser. (No. 21-34 a & b).

Til Brug ved Regneunderviisningen. (No. 35-47).

Til Brug ved Skrive- og Tegne-underviisningen. (No. 48- 59).

Til Brug ved Sangunderviisning. (No. 60-69 c).

Til Brug ved Underviisningen i Historie og Geografi. (No. 69 d-109).

Til Brug ved Underviisning i Geometri og Landmaaling. (No. 110-135).

Til Brug ved Underviisning i Naturhistorie og Naturlære:

A. Mineralriget. (No. 136-141 a).

B. Planteriget. (No. 141 b – 159).

C. Dyreriget. (No. 160 – 171).

D. Anatomie. (No. 172-174).

Til Brug ved Underviisningen i Naturlære:

A. Mekanik m. V. (No. 175-192).

B. Lydlæren. (No. 193- 198).

C. Lyslæren. (No. 199-206).

D. Varmelæren. (No. 207-210).

E. Magnetismen. (No. 211-215).

F. Electriciteten. (No. 216-224).

Plancher, Lærebøger og Haandbøger for naturlæren. (No. 225-230).

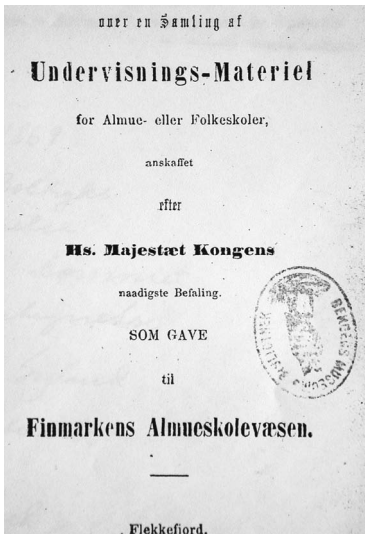
G. Chemi. (No. 231 a- 233).

For Haandgjerning og Husflid. (No. 234- 245).

Skoleinventarium. (No. 246-250 b).

Gymnastik. (No. 251-252).

Forskjelligt. (No. 253-275).

Katalogen hadde 275 nummer som henviste til mer enn 1015 enkeltgjester samt redskaper og verktøy.

Det var bøker, plansjer, kjemiske apparater, musikkinstrumenter, tellurier, kulerammer, regnekuber, leseapparater, kart, pulter, verktøy, steinsamlinger, lavsamlinger, herbarier osv. osv. Ved hvert nummer ble det oppgitt hvorfra de kunne anskaffes og til hvilken pris. I tillegg var det en fortegnelse over lappiske og kvenske bøker (37 stk.). Gjenstandene ble pålimt nummererte lapper.

Katalogen åpnet med utstyr til bruk i religionsundervisningen. Nr.1 var 30 bibelske bilder. De var fargetrykt hos The Religious Tract Society i London. Plansjene kostet 27 norske shilling pr. stykke og kunne, hvis man ikke ville bestille direkte fra England, fås hos Hr. Bennet i Christiania.

The Religious Tract Society ble grunnlagt i 1799. Formålet var å publisere kristen litteratur for evangelisering. Målgruppen var gjerne barn, kvinner og fattige. Firmaet økte raskt sin produksjon av litteratur, pamfletter og traktater. Misjonsorganisasjonene så et stort potensial i å få visualisert bibelstoff. Derved ble The Religious Tract Society en pioner på fargetrykk og plansjemateriale. Plansjenes motiver i kongegaven, var hentet både fra Det Gamle og Det Nye Testamentet:

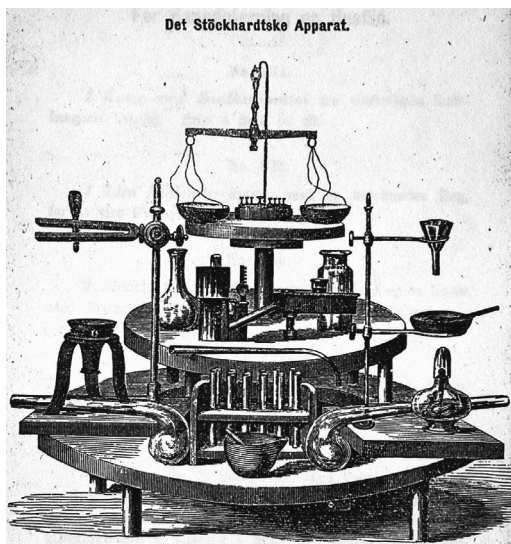
- Noahs Udgang af Arken. (Genesis viii. 18).
- Gud prøver Abrahams Tro.
- Jacob og den brogede Kjortel. (Genesis xxxvii. 31-34).
- Jacobs Sønners Hjemkomst fra Egypten. (Genesis XLV).
- Jacob velsigner Josephs Sønner. (Genesis XLV III).
- Israels Børn samler Manna. (Exodus xvi. 14.15).
- Mose Nedstigning fra Sinai Bjerg. (Exodus xxxii-xxxiv).
- Eli og Samuel. (1. Samuel iii).
- David som Hyrde. (1. Samuel. xxi II).
- David dræber Løven. (1. Samuel xvii.34).
- Elias fylder Enkens Kar med Olie. (2 Kings iv. 1-7).
- Den lille fangne Pige. (2. Kings v. 1-3).
- David overdrager til Salomon at bygge Templet. (1 Chronicles xxviii 9. 10).
- Mardokais Øphiøelse. (Esther, viii. 15-17).
- Hyrderne i Bethlehem. (Luk ii, 8-15).
- Sædemanden. (Matthew. Xiii. 3-9).
- Fienden saar Klinte.
- Mennesket, der ei havde iført sig Bryllupsklædningen. (Matt. Xxii 11-13).
- De ti Jomfruer. (Matthew. xxv. 1.-13).
- Den barmhjertige Samaritan. (Luke X 25. 37).
- Den forlorne Søns Beslutning. (Luke xv 15-18).
- Den forlorne Søns Hjemkomst. (Luke xv 18-24).
- Farisæeren og Tolderen. (Luke xviii. 9-14).
- Peter og Johannes helbreder den Lamme. (Acts iii).
- Ananias og Saphira. (Acts. V. 1-11).
- Apostelen Paulus og Lydia. (Acts xvi. 13-14).
- Paulus i Corinth. (Acts xvii, 10. 11).
- Apostelen Paulus i Athen. (Acts. Xvii. 22).

- Paulus paa Malta. (Acts. xviii. 1-5).
- Barnet Timotheus og den hellige Skrift. (2. Timothy. iii. 14. 15). (Næsheim (1870-74): 3).

Det var denne plansjeserien som kom fram i lyset på skoleloftet på Børstad, over 100 år senere. Plansjene er nå ca. 140 år gamle. De av dem som har ligget mørkt, har beholdt fargene frapperende godt. Det forefinnes 18 eksemplarer i original og 10 som kopier. Plansje 2 (*Gud prøver Abrahams Tro*) og nr. 17 (*Fienden saar Klinte*) mangler. Dansk skolemuseum har for øvrig nr. 17.

Katalogen henviste også til gjenstander som var gitt som gaver utenfra. Et eksempel var fra Hamar. Bestyrer Hertzberg på Hamar var ivrig etter å få inn legemsøvelser i seminaristutdanningen og i skoleverket for øvrig (Dahl 1967: 26). Han fikk tidlig satt i gang eksersis som en nyttig aktivitet. Det var kanskje ut i fra dette at Hamar Stiftsseminar også bidro til kongens gave, nemlig gjennom katalogens nummer 252:

”Et Modell-Gevær af Træ til Brug ved Øvelse i Vaabenbrug for Almueskolerne. Forarbeidet ved Hamar Seminarium.” (Næsheim 1870-74: 63). Muligens inspirert gjennom Kongegaven ble det senere innredet et rom med utstilling av læremidler på Hamar Seminarium. Seminarbestyrer Saxe mente at ”Staten måtte ikke stå alt for mye tilbake for de private når det gjaldt å koste på en sak som var så viktig for almueskolene.” (Dahl 1967: 26).

Nr. 231a i katalogen viser en samling kjemiske apparater. Kunnskaper om fysikk og kjemi var begynt å bli viktig. Det skulle fremme industriens utvikling og skaffe nye arbeidsplasser.

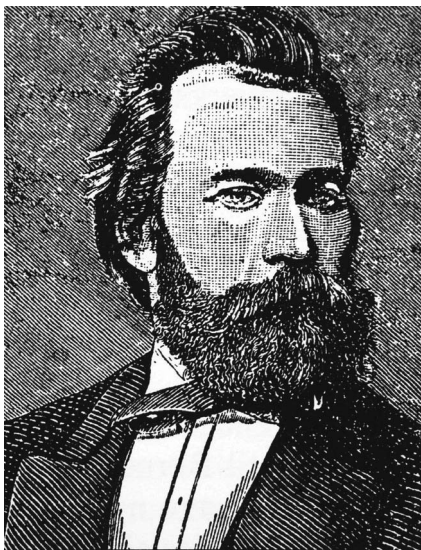

"Israels Barn Samler Manna" (39,9 cm X 32,9 cm) var utgitt av Religious Tract Society og trykket av J. M. Kronheim & Co. London. De hadde engelsk tekst og henvisning til bibelstedet som var illustrert. Plansjesamlingen som denne var en del av, sto som nummer 1 i katalogen over Kongegaven.

Alle innkjøpene dannet en så komplett samling topp moderne pedagogisk utstyr at det var for galt bare å avsende den rett nordover. Derfor fant man det formålstjenlig at flest mulig skolefolk skulle få kjennskap til hva som fantes på læremiddelmarkedet. Derved ble Næsheim tildelt et offentlig stipend for å reise rundt og vise fram gjenstandene. Han besøkte Asker, Hamar, Kristiansand, Bergen, Trondheim, Namsos og Tromsø. Mengdevis av datidens pedagoger (på Hamar; flere hundre lærere) fikk her sett det nyeste nye i undervisningsmidler og ikke minste, hørt Næsheim legge ut om bruken av dem. Utstillingsnemnda i Tromsø ga ham en sølvmedalje ”for at i væsentlig grad at have bidraget til at udstillingens øiemed blev naaet” (A. N. 1869: 308f.).

Kongens medhjelper

Hvem var så denne Nils Johnsen Næsheim som var plukket ut blant alle landes pedagoger til det ærefulle verv? Lærer N. J. Næsheim (1831-1879) arbeidet bla. i Lillesand. Her begynte han å skaffe skolen læremidler for, som han sa: ” - de var helt nødvendig dersom undervisningen skulle bli livlig og klar og gjøre at det som barna lærte kunne feste seg godt i minnet.” (A. G. H. 1880: 66ff.). Næsheim dro til universitetet for å komplettere sin

kunnskap og fikk de beste skussmål. Prof. Waage skrev i attesten ” - jeg må lykønske den skole, der er saa heldig at faa ham til lærer.” (A. G. H. 1880: 66ff.).

Næsheim ble spurt om å gjøre Kongegaven i stand og reise rundt med den. Han må ha følt seg som en slags kongens utsending, jf. mappepåskriften neden-

Lærer Nils Johnsen Næsheim arbeidet utrettelig med å bygge opp læremiddelsamlinger på skolene der han virket. Det var ikke uten grunn at han ble plukket ut til å lede arbeidet med Kongegaven til Finnmarksskolene.

for. Etter hjemkomsten fikk han brev fra kammerherre Holst med ros for vel utført arbeide. Senere fikk han kongelig belønningsmedalje i gull ”at bæres for anerkjendelse for udvist interesse for tilveiebringelse af forbedret Undervisningsmaterieel for Almueskolen”(Dybdahl 1996: 24).

Næsheim var i hele sitt aktive arbeidsliv en ildsjel når det gjaldt å få folk interessert i utvikling, produksjon og bruk læremidler. I Flekkefjord donerte kjøpmann B. Søyland 2000 kr. (2-300 000 kroner i dagens verdi) til Næsheims skole. Tjørsvaags skole fikk et så rikholdig og velordnet materieel, at neppe noen annen almueskole i hele Norges land kunne fremvise maken. Han fikk arrangert en utstilling av disse undervisningsmidlene i Kristiansand sommeren 1869. Katalogen til den inneholdt 190 nummer.

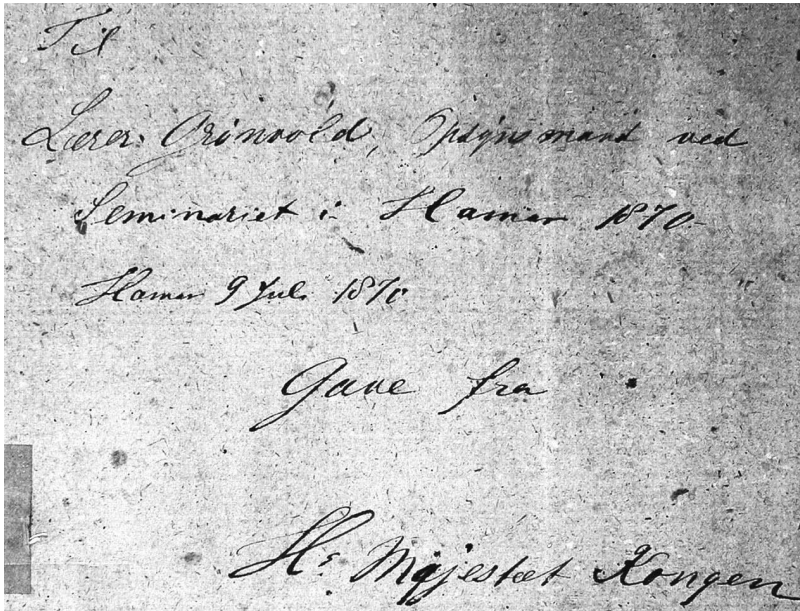
Senere begynte Næsheim som skolestyrer i Drammen. Her, på Strømsø og Tangen almueskole, bygget han også opp store og gode samlinger av anskuelsemidler. Her utgjorde inventarprotokollen etter hvert over 300 nummer hvorav han selv har foræret over 40. ”- og tilveiebragt en ikke ringe del ved hjælp af skolegutter, som efter sin udtrædelse af skolen var blevne snedkere, blikkenslagere osv. eller arbeidede på mekaniske verksteder” (A. G. H. 1880: 66ff.).

Hans I. Grønvold og plansjene

Som beskrevet innledningsvis var det gjennom en av de første seminarister ved Hamar, som plansjeserien fant sin sammenheng. Den unge læreren traff N. J. Næsheim på Hamar.

Hans Iversen Grønvold (1846 – 1920) gikk ut av Hamar Seminarium i det annet kull i 1870. Han var en typisk representant for lærerstanden i sin tid; vokst opp på en liten plass, oppdaget av presten gjennom konfirmasjon-sundervisningen og hjulpet videre av ham. Grønvold tok Veldre Høiere Almueskole og var en rosverdig elev ved det ettårige Skolelærer-seminariet i Land (Vardal Bygdebok 1930: 53). Her fikk han attest ”- for Duelighed at være Lærer ved den lavere Almueskole” dokumenterer Lindstad (1973). Han må ha vært en ivrig seminarist på Hamar, for han ble utnevnt til *Opsynsmand* (tillitsvalgt). 7. juli 1870 fikk han sitt eksamenspapir.

Begrunnelsen for at den unge seminaristen fikk overrakt en plansjemappe med så flott påskrift, er ikke kjent. Ved samme anledning som Grønvold mottok sine plansjer, fikk også seminaret en mappe (kanskje som belønning for nr. 252 i katalogen). Denne mappen ble nok så flittig brukt på seminariet at selve omslaget forsvant. Restene ble gjenglemt på

N. J. Næsheim, som var ute på sin turne, kom med læremiddelsamlingen til Hamar i juli 1870. H. I. Grønvold fikk overrakt en komplett plansjesamling med påskrift utenpå mappen:

*"Til Lærer Grønvold, Opsynsmand ved Seminariet i Hamar 1870.
Hamar 9. Juli 1870
Gave fra
Hs. Majestæt Kongen."*

Håndskriften er etter all sannsynlighet Næsheims.

Rollsløkken skoles loft der de, som nevnt, ble gjenfunnet cirka 50 år senere.

Grønvold fikk arbeid på Valhalla skole i Hunn skolekrets. Denne skiftet senere navn til Fredheim skole da den ble utbygd i 1892. Likevel het skolen lenge på folkemunne *Grønvoldskolen*. Hans I. Grønvold var lærer der i 40 år (Nordland 1989: 81).

Grønvold var kirkesanger, dirigerte flere sangkor, virket i mange misjonsforeninger og startet Vardal Lærerforening. På seminariet hadde Grønvold lært å spille salmodikon. Han brukte det flittig under innøving av nye sanger og melodier.

På mange måter var han forut for sin tid. Han sørget for at alle hans tre døtre fikk utdannelse. To av dem gikk på Hamar Seminarium.

Julen 1919 la han ned lærergjernen 73 ½ år gammel, etter 55 år i skolen. Da fikk han Kongens fortjenestemedalje. Året etter døde han og ble begravet under meget stor deltagelse på Hunn kirkegård. Plansjesamlingen som han i sin tid hadde "fått fra kongen" tok han alltid omhyggelig godt vare på. Noen av bildene ble rammet inn og hang alltid på veggen i hjemmet hans. Plansjene er fortsatt i familiens eie.

Hans I. Grønvold med skjegg og parykk, som han er avbildet i bygdeboka fra Vardal.

Går bildepedagogikken i sirkel eller spiral?

I Kongegavens tid, var løse plansjer det vesentlige bildematerialet i skolestua. Det var bilder som både skulle oppleves fra og læres av. Læreren viste frem plansjene og fortalte historiene rundt dem eller ga de forklaringer som skulle til. Bildet sto ikke alene. Elevene fikk visuelt og auditivt "input" samtidig. Ifølge nyere hjerneforskning er dette en effektiv måte å lære på. Alle ungene så på de samme bildene samtidig. Dette ga viktige felle-sopplevelser som bonus.

Det var, som nevnt, svært mange plansjeserier og bilder i gaven. Stort sett var det tre hoved- typer. Alle skulle man lære noe av, alle skulle gi kunnskap, men på forskjellig vis. Bibelhistorie- og kristendomskunnskapplansjene (katalognummer 1-10) skulle på lengre sikt opprettholde tro og forbedre adferd. Men bildeinnholdet, med klesdrakt og miljø i gammeltestamentlig tid, bygget for en stor del på gjetninger. Derfor var det mer menneskenes egen interaksjon som skulle gi budskapet. Elevene skulle, i tillegg til å få bibelkunnskap, se på menneskene som mønster for adferd.

I naturhistoriske bilder (eks. katalognummer 26, Bilderark för Skolan och Hemmet) skulle utseende gi læring. Dyr, fugler og planter var tegnet så naturalistisk som mulig. Elevene skulle tilegne seg artskunnskap.

Derimot i Carl Bobbs fysikkplansjer (eks. katalognummer 225, Bopp's Vandaflen für Physik) er det funksjon som er i sentrum. Svært detaljerte og klare illustrasjoner av hvordan en vannpumpe, et kullkraftverk eller telegrafen virker, gir elevene muligheter til å forstå hvordan det hele er bygd opp og fungerer.

Bare bildene i seg selv, kan ha en alt for åpen og vidtgående mulighet for tankeavsporing. De har ikke nødvendigvis i seg potensial til å styre mot oppklaring og læring.

Nå, med dataalderens muligheter, kan man så å si, vende tilbake til "lærerens stemme" slik som det fungerte i klasserommene på 1870-tallet. Bildetekstene på skjermen kan legges inn som lydfiler. Nå kan elevene høre teksten bli fortalt, samtidig som de ser på bildet.

Kongegavens innhold viser også at man tidlig så verdien av "learning by doing". Her er det div. tegnemateriell, formingsredskaper, gymnastikkutstyr, fysikkutstyr osv. som ga muligheter for elevenes egenaktivitet.

Hvordan gikk det så med kongens gave?

Gav den en vitamininnsprøytning til finnmarksskolene?

Den svensknorske kongen Karl IV hadde muligens store vyer da han forordnet at skolene i Finnmark skulle opprustes. Men ble de topp moderne hjelpemidlene til gagn for skolene aller lengst mot nord? Brorparten av lærebøkene og tekstene var på norsk. Den kvenske og samiske befolkning skulle få kunnskap gjennom et for dem fremmed språk. Jon Sørensen skriver fra Studentferden i 1902:

Staten bevilger klækkeligt til Finmarkens skolevæsen, men endnu er det høit op og langt frem. Amtet har nu faaet egen Skoledirektør, og det vil sikkert gi norskhedsarbeidet mer fasthed og fart. Men uden en stabil, dygtig lærerstand vil alle paakostede midler monne lidet. Rigtignok er lærerlønningerne i Finmarken af de bedste i landet. Men det er jo ikke noget argument for at de er gode nok. [...] Til dels har lappisk og kvensk nationalfølelse stillet en seig modtstand, til dels har vanskelighederne med at faa kundskaper i børnene ved hjælp af norsk som undervisningsprog været saa store, at lærerne fristes til, for dog at faa lært børnene noget, at gi norsken paa baaden og bruge børnenes sprog." (Sørensen, 1903, s. 57).

Men fornskningen bare øker på i nesten hundre år.

Da jeg gikk inn i arbeidet med å spore opp bakgrunnen for plansjene, var det ikke i mine tanker at gaven ikke kom fram til Finnmark i det hele tatt.

Jeg hadde tydelig sett for meg hvor glade lærere og elever i det nordligste fylket ble da disse vidunderlige nye læremidlene ble fordelt utover. Jeg forstilte meg hvordan en sliten pedagog rullet ut fargerike bilder i gammer og lavvoer. Jeg så i fantasien, elevene i Vardø snurre på elektroskopet og hørte latteren deres når håret sprikte elektrisk til alle kanter. Men slik ble det ikke.

For å finne ut av om det fantes reminisenser av Kongegaven og hva som ble dens skjebne, gjorde jeg en god del henvendelser bl.a. til Skolemuseet i Oslo, Tromsø museum og Statsarkivet i Tromsø, men fikk samme svar, de hadde ingen kjennskap til saken.

Men lærerhøgskolen i Tromsø har fortsatt skatter i skapene

Endelig åpnet det seg. I Helge Dahls doktoravhandling henvises det til Kongegaven:

I 1870 skjenket Carl 15. en større gave av bøker og undervisningsmaterieell med tanke på almueskolen i Finnmark. Etter at gaven var blitt vist fram i Bergen, Trondheim, Namsos og på utstilling i Tromsø det år, fikk den plass i et eget rom på Tromsø seminar. Gaven ble til stor nytte ved opplæringen av seminaristene som her ble kjent med de mest moderne pedagogiske hjelpemidler. Ved siden av dette fikk Bugøynes skole en direkte gave slik at den fikk rettet seg noe opp. (Dahl 1952: 219f.).

Det var bestyrer Chr. Kaurin ved Seminaret som fikk hånd om Kongegaven i 1870. Skolen var nettopp flyttet inn i splitter nye lokaler. Den store undervisningsmiddelsamlingen forble i Tromsø. Det ble heller slik at lærere fra distriktet kom, fikk se den og ble kurset i bruken av gjenstandene. Skolebarn var også på besøk, og deler av samlingen kunne lånes ut. Kongegaven ble brukt i den ordinære undervisningen av seminaristene (Brekke 2000: 171).

Men finnes det noe igjen i dag? Rektor John Skog husker at da den nybygde lærerskolen i Tromsø skulle tas i bruk i september 1952 ble alt – også gammelt – tatt med fra gamle Tromsø Seminarium. Det tas kontakt, og det gir resultater (se bilde neste side).

Det er også funnet et salmodikon (se siste bilde), og det er håp om å finne mer.

Førstelektor i naturfag, Ole Anton Haugland, har fått utstilt en del gammelt fysikkutstyr i skolens fellesrom. Her kan det godt være gjenstander fra Kongegaven, men det gjenstår nøyere undersøkelser. Noen av antikvitetene blir brukt i undervisningen den dag i dag.

"No. 143. Hs. Maj. Kongens gave til Finnmarkens Almueskolevæsen," står det utenpå en stor papp-perm med lavarter. Inni er det fire ark med lav fra "Christianiadalen".

Fikk Bugøynes skole litt av samlingen?

Bugøynes skole i Finnmark var etter Dahls opplysning, den eneste skolen i Finnmark som fikk nyte godt av kongens gave. Men forventningene mine om at noe var igjen, var små. Det skjedde som kjent dramatiske ting i Finnmark mot slutten av 2. verdenskrig. Høsten 1944 gikk tyskerne i gang med "den brente jords taktikk". Av 120 skoler i Finnmark sto bare 26 igjen, og mange av disse var også delvis raserte. Bugøynes ved Varangerfjorden var vegløs. Tyskerne skulle brenne stedet og trekke seg tilbake. Men de måtte bli fraktet over fjorden av lokale fiskere. Da ble det faktisk inngått en avtale om frakt av dem mot at okkupantene ikke skulle ødelegge bebyggelsen. Dette ble overholdt – og Bugøynes ble spart.

Rektor Eva Høgberget har funnet 10 gamle plansjer med bibelske motiver. En av dem, "Jesus velsigner barna," er innrammet og henger i den lokale kirken. Tradisjonen forteller at dette er en del av Kongegaven. Plansjene er 73 X 57 cm store og laget av Carl Ehrenberg i Berlin. I katalogen over Kongegaven er det ikke nevnt noen bibelsk plansjeserie fra Tyskland. Derfor hviler det usikkerhet over dette funnet.

Sluttord

Hvordan kan det ha seg at denne på den tiden formidable læremiddelsamling, er blitt så ettertrykkelig ”fjernet” fra allmenn skolekunnskap? Jeg har ikke kunnet finne den omtalt i noen bøker om norsk skolehistorie jeg har kommet over. Det er, ikke minst, bemerkelsesverdig at ingen av de tre jubileumsbøkene om lærerutdanningen i Tromsø (Qvigstad, 1901; Barlindhaug, 1926; Dahl, 1952), nevner Kongegaven!

I 100-årsberetningen står det konkret bare om hvor Kaurins fugler kom fra:

Undervisningsmidler og andre hjelpemidler [...] Av zoologiske gjenstander har skolen bla. en samling stoppede fugler, som omfatter 102 arter i 190 eksemplarer, Samlingen ble anskaffet i 1871. De fleste eksemplarer er skutt av daværende bestyrer Chr. Kaurin.

Dessuten er skolen forholdsvis godt utstyrt med kart, plancher og fysikalske apparater, hvorav riktignok en del er noget foreldet.” (Barlindhaug 1926: 57).

Hvorfor står det ikke et ord om ”Samling af Undervisnings-Materiel for Almue- eller Folkeskoler, anskaffet efter Hs. Majestæt Kongens naadigste Befaling til Finnmarkens Almueskolevæsen” i disse bøkene?

Det er svært betimelig å spørre seg om det, og man kan spørre om hvorfor mer av denne kjempesamlingen ikke ble fordelt utover på Finnmarkens almueskoler? Det må ha vært kongens intensjon. Både Hammerfest og Vardø hadde hatt bystatus i over 80 år. Vadsø ble by i 1833. Det var et skolevesen i Finnmark. Mange av skolene var riktignok omgangsskoler og preget av dårlig økonomi, og nettopp derfor kunne de sannelig sårt trenge et løft eller i det minste, en oppmuntring. Men Kongegaven til Finnmark endte i Troms...

Mente man i Tromsø at gaven bare ville være forspilt og bli ødelagt om den ble ”stykket opp” og fordelt rundt omkring? Trodde det samiske miljø i Finnmark at gaven var et nytt forsøk fra storsamfunnet på å bryte ned samisk kultur? Så man nøyere etter var dessuten en del av læremidlene temmelig uaktuelle for Finnmarkingene, eks. no. 72 Svenska Historien, framsteld i 20 Taflor för Skolorna, no. 73 Sveriges Regenter, no. 75 Atlas til Svensk Historie, no. 86 og 87 Kart öfver Södra Sverige, no. 141-143 Ugräs, Bregner og Lavarter fra Christianiadalen.

Eller mente seminarist-utdannerne i Tromsø at gaven samlet ble best forvaltet av dem? Hadde kongen, i og med stattholdersaken, mistet så mye autoritet blant de ledende skolefolk i Tromsø at de mente å kunne sette seg ut over gavens intensjon? Det er mange ubesvarte spørsmål om samlingens skjebne. Her ligger muligheter for mere spennende FOU-virksomhet.

Nå er oppmerksomheten både i Tromsø og på Bugøynes blitt vendt mot disse gamle antikvitetene. Skolene bør endevendes i søk etter nye funn! I 2010 er det 140 år siden gaven ble gitt av kong Karl IV. Jeg håper at dette blir ordentlig markert og at flere gjenstander kommer fram til heder og verdighet. Og viktigst av alt; at datidens pedagogikk kan inspirere moderne pedagoger i å anskueliggjøre lærestoff til beste for nye kull med elever og studenter.

Elias Blix (1836 - 1902), lærte å spille på salmodikon på seminaret i Tromsø på midten av 1800-tallet. Han fortalte: ”Det var undervisning i ”Sang og Psalmodikon” tre timar for veka i første klasse, to i andre.” Dette instrumentet kom til byen som en del av Kongegaven. Det er nr. 69 C i katalogen. Det er et av de relativt få auditive hjelpemidler i gaven. Foto: Bjarne Isaksen.

Kilder og litteratur

- A. G. H. (1880): Skolestyrer N. J. Næsheim (Minneord) *Norsk Skoletidende nr. 9*. Hamar
- A. N. (1869): Til Norske Skoletidende. *Norsk Skoletidende nr. 39*. Hamar.
- Andreassen, J. (2002): *Fred er ei det beste. Bjørnstjerne Bjørnson og Søgne*. Mediegruppa.
- Anonym forfatter 1 (1879): Dødsfald, *Norsk Skoletidende nr. 37*. Hamar
- Barlindhaug K. J. (1926): *Tromsø offentlige Lærerskole i 100 år*. Tromsø
- Brekke, M. (2000): *Lærerutdanning i Nord*. Luleå Tekniska Universitet. Luleå:
- Dahl, H. (1967): Hamar Lærerskole gjennom 100 år, *Hamar Lærerskole 100 år*. Hamar
- Dahl, H. (1956). *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. (1952): *Tromsø off. Lærerskole, Jubileumsskrift*. Tromsø
- Dybdahl, K. D. (1996). Lærer Næsheim fra Stjernerøy fikk gullmedalje av kongen. *Skolehistorisk Årbok for Rogaland 1996*, Stavanger: Skolemuseumslaget
- Hamar Skolestyre (1921): *Beretning om Hamar folkeskole 1916-1920*, Hamar
- Jensen, H. Knutsen, S. Harboe, L. Sandvik, P. (1911): *Ny Folkeskolebygning for Hamar*. Til Skolestyret i Hamar. Hamar

- Koth, H. (1936): Karl (Carl) XV. *Norsk Biografisk Leksikon. Bind 7*. Oslo: Aschehoug
- Lindstad, O. (1973, des.): *Karen Koldens etterkommere*. Upublisert paper sent, Haslum, Norge.
- Nordland, L. (1989): Fredheim skole. *Da klokka klang. Grunnskolen i 250 år*. Gjøvik Historielag. Gjøvik
- Næsheim, N. J. (1870-74): *Fortegnelse over en Samling af Undervisnings-Materiel for Almue og Folkeskoler, anskaffet efter Hs. Majestæt Kongens naadigste befaling. Som Gave til Finnmarks Almuevæsen*. Christiania 1870. Flekkefjord 1874
- Qvigstad J.(1901): *Udsikt over Tromsø Seminariums historie 1826-1901*. Tromsø.
- Sørensen, J. (1903): Nordland og Finmarken, *Tillægshefte til Norsk Skoletidende*. Hamar
- Vardal Bygdebok (1930): *Bind 3*. Gjøvik
- Vinje A. O. (1920): *Ferdaminne, Skrifter i Samling IV*. Kristiania: Cappelen